

ELPIS

E L P I S

2012. VI. évfolyam 2. szám

Az ELTE BTK Filozófia TDK és Filozófia SzHÉK folyóirata.

Szerkesztők:

Galba Zsolt
Krizsán Viktor
Rosta Kozma Sz

Szerkesztőbizottság:

Gulyás Péter
Somodi Gergő
Tóth Zita Veronika
Varga Péter András

Lektorálta:

Ordnmayr Imre

SzHÉK referens:

Tasnádi Gábor

A borítón:

Tirib Gergő: *Level sorozat*

Műszaki szerkesztő:

Krizsán Viktor

A szerkesztőség elérhetősége:

filoszerk@gmail.com
www.elpis.hu
www.facebook.com/elpis.folyoirat

Nyomta:

Prime Rake Kft., Budapest

Terjeszti:

ELTE Eötvös Kiadó, Budapest

ISSN 1788-8298

Készült 2012 novemberében 200 példányban.

Megjelent az ELTE BTK HÖK Kulturális és Sportbizottságának támogatásával.

Előszó / 3

ELŐADÁSOK

RADI INGRID: Én – nyelv – valóság relációja,
avagy egy vitalista teremtő gondolatai / 7

SMIT RÓBERT: Tüköröm, tüköröm

Az én lacani modelljei / 25

SÓS CSABA: Egy csonkításallegória interpretációja

Paul de Man *guillotine*-ja / 41

TAKÓ FERENC: A lélek szava

Herder Kína-képéről / 53

TÓTH GÁBOR: A kanti Én-fogalom heideggeri interpretációja / 67

TURBOLY ÁDÁM ANDRÁS: A lehetséges világok

fikcionalista elméletének nehézségei / 83

ZÁRDAI ISTVÁN ZOLTÁN: A cselekvések leírásának két módja / 99

RECENZÍÓ

NAGY DÁNIEL: Személyes riport egy francia forradalomról / 111

Felhívás / 117

Tuboly Ádám Tamás

1988-ban születtem Nagykanizsán. 2010-ben fejeztem be filozófia szakirányos BA, 2012-ben pedig a filozófia MA tanulmányaimat Pécsen. Ugyanezen évben tagja voltam a Kerényi Károly Szakkollégiumnak is. A jövőben a Pécsi Filozófiai Doktori Iskola Ismeretelmélet programjában kívánom folytatni az egyetemi képzést. Erdéklődésem középpontjában a logika, a különböző modalitás- és lehetőséges-világ elméletek, illetve az analitikus filozófia története áll.

Tuboly Ádám Tamás

A lehetőséges világok fikcionalista elméletének nehézségei*

1. Bevezetés

Miután Saul Kripke az ötvenes évek végén a modális logika modellelméleti szemantikájának megalkotása során a modellek bizonyos elemeit „lehetőséges világok”-nak nevezte a könnyebb megértés érdekében (Kripke 1959), a *lehetőséges-világ beszédmód* meglehetősen gyorsan a filozófiai gyakorlatok alapvető eszközévé vált. Lehetőséges-világ beszédmódnak nevezem azt a beszédmódot (diskurzust), amelynek alapját a kripkei szemantika lehetőséges-világ megközelítésének leegyszerűsítéséből származó következő *leibnizi bikondicionálisok* szolgáltatják:

- (LB1) Lehetőségesen ϕ , akkor és csak akkor, ha valamely lehetőséges világban ϕ .
- (LB2) Szükségszerűen ϕ , akkor és csak akkor, ha minden lehetőséges világban ϕ .

Az eme meghatározásokra támaszkodó elemzések számos probléma kapcsán bizonyultak újszerűnek és gyümölcsözőnek. Első helyen említendő ezek közül a modális fogalomnak széles körének értelmezése, ám ide tartozik (a teljesség igénye nélkül) az okság fogalma, a teológia, illetve a tulajdonnevek és leírások természetének kérdésköre.¹

Noha (LB1) és (LB2) hasznosságát ritkán kérdőjelezzik meg, a valódi filozófiai problémák akkor ütnek fel a fejüket, amikor arra kérdezzünk rá, hogy *valóban* léteznek-e lehetőséges világok, és ha léteznek, akkor milyen a természetük. Tanulmányomban a lehetőséges világok tekintetében értelmezett realista–antirealista vita részrevói közül az antirealista lehetőséges-világ fikcionalizmus (LVF) főbb pontjainak bemutatására teszek kísérletet.

Amellett kívánok érvelni, hogy noha LVF eleget tesz a vele szemben támasztott elvárásainknak és *prima facie* valóban egy előnyös megközelítésnek tűnik, valójában olyan problémákkal kell szembesülnie az elmélet védelmezőjének, amelyek fényében, ha továbbra is a lehetőséges-világ beszédmódra támaszkodva kívánja elemezni a modális állításainkat, akkor az *általában* mérsékelt realistának bélyegzett erszázizmus a kérdéskör releváns szempontjaiból jobban rejtesít, és ennél fogva LVF egy erős olvasatát el kell utasítanunk.

* Köszönettel tartozom Kocsis Lászlónak a kérdéskör feldolgozása és a tanulmány elkészítésében nyújtott segítségért.

1 A modális fogalmakról lásd Lewis 1986; az okságról Lewis 2004b; a teológiai alkalmazásról Plantinga 1974, nyújt megfelelő képet; a tulajdonnevek és leírások természetének lehetőséges-világ beszédmódban történő megfogalmazását vö. Kripke 2007.

2. Genuin és mérsékelt lehetséges-világ realizmus

Aki realista a lehetséges világok tekintetében az azt állítja, hogy vannak olyan dolgok, mint lehetséges világok, vagyis a quine-i értelemben (Quine 2002) kvantifikál a lehetséges világok felett, és ily módon *ontológiai értelemben elköteleződik* azok létezésé mellett. Mivel azonban meglehetősen nagy az egyetértés a filozófusok közt a lehetséges-világ beszédmód heurisztikus erejét illetően, illetve sokan a „lehetséges világ” kifejezést referáló kifejezésnek tekintik, jóval csekélyebb összhang alakult ki a lehetséges világok természetére kapcsán. A további érvelés érdekében azonban mindössze két alapvető nézetre térünk ki röviden.

Genuin lehetséges-világ realizmusnak (továbbiakban GLVR) fogom nevezni azt az álláspontot, amelyet David Lewis dolgozott ki, és amelynek központi tézise a következőképp foglalható össze:

(GLVR1) Számtalan, téridőben és okságilag elszigetelt, nem-aktuális konkrét világ létezik, melyek ontológiai státusza megegyezik a mi világunkkéval.

Anélkül, hogy belemennénk a lewisi elképzelés részleteibe, a következőt kell látnunk.² Lewis szerint a lehetséges világok éppolyan valóságos világok, mint a világ amelyben élünk, ennélfogva azok pusztán történetesikben térnek el aktuális világunktól nem pedig típusukban. Mi több, (LB1)-re és (LB2)-re alapozva Lewis azt állítja, hogy a mi világunktól elszigetelt számtalan világot olyan entitások népesítik be, mint például hús-vér beszélő szamárak, repülő malacok, vagy épp jedi lovagok.

A létezők összességének ilyen erőteljes feldúsítására („minden, ami lehetne, az létezik”) adott gyakorlati válasz a hiteletkedő pillantás.³ A hiteletkedő pillantások annak kifejeződései, hogy legyen bármilyen koherens, konzisztens és teoretikusan előnyös is Lewis elmélete (GLVR valóban kitüntetett helyet foglal el a kortárs modalitás-elméletek között), van valami mélységesen nem kielégítő benne. Egész egyszerűen oly mértékben szemben áll a hétköznapi meggyőződésünkkel, hogy meglehetősen nehéz elhinni az elmélet állításait.

Miközben számos egyéb indokunk lehet megkérdőjelezni Lewis rendszert és ontológiáját, korántsem kell elutasítanunk akár a lehetséges-világ beszédmódot, akár a lehetséges világok létezésének tézist. Egyszerűen olyan entitások után kell néznünk, melyek pótolhatják a lewisi konkrét világokat – ezt a szerepet hivatottak betölteni az ún. világ-pótlékok, azaz *ersatz világok* – az ezekkel operáló elképzelést nevezzük *ersatzizmusnak*.⁴ A trükk a következő.

2 Vö. Lewis 1986, 2004a. GLVR részletes tárgyalását ld. Bács–Kocsis 2011, illetve Horváth 2001 és Tőzsér 2009 nyújt megfelfelé bevezetést a témába.

3 Természetesen a lewisi elméletnek számos egyéb problémával is szembe kell néznie. Ezek jelentős részét Lewis sora veszi és megválaszolja. Vö. Lewis 1986.

4 Az ersatzista elméletek összefoglalásához lásd Lewis 1986 és Van Inwagen 1986.

Ahelyett, hogy Lewis nyomán azt mondanák az ersatzisták, hogy számtalan konkrét nem-aktuális világ létezik, egyedül a minket körülvevő univerzumot ismerik el konkrét világnak. Mármint, ha a lehetséges világok nem lehetnek nem-aktuális konkrét világok, akkor úgy tűnik, hogy helyesebb lenne, ha az absztrakt létezők közé sorolnánk őket.

Ennek megvan az az előnye is, hogy a modális metafizikánkban nem kell elhagynunk az *aktuális* megjelét. Világunk egy igazi aranybánya, ugyanis számtalan absztrakt entitást is magába foglal. Következésképp az ersatzisták szerint tarthatjuk azt a hétköznapi vélekedésünktől sem távol eső elképzelést, miszerint létezni annyi, mint aktuálisnak lenni. Ily módon az ersatz-realisták absztrakt lehetséges világokat posztulálnak az elméleteikben, ahol is egy lehetséges világ nem más, mint egy *speciális absztrakt reprezentációs tárgy*, amely az aktuális világunknak azokat a módjait reprezentálja, ahogy az alakulhatott volna.

Azokban ahány ersatzista, annyi ontológia, ami közös bennük, hogy a lehetséges világokat bizonyos kritériumoknak elegendő tevő absztrakt entitásoknak tekintik. Rendkívül általánosan szólva a következőt mondhatjuk. Valami akkor és csak akkor tekinthető ersatz-lehetséges világnak, ha az a következők egyike:

- (A) mondatok maximális és konzisztens halmaza (*nyelvi ersatzizmus*)
- (B) propozíciók maximális és konzisztens halmaza (*propozícióersatzizmus*)
- (C) költülmények maximális és konzisztens sorozata
- (D) egy megfelelően összetett strukturális univerzálé.⁵

Az ersatzizmus imént felsorolt fajtai közül a későbbiekben csupán a (A) és (B) kerül elő ismét, így azok részleteit és jellegzetességeit is a megfelelő helyen fogom ismertetni.

3. Lehetséges-világ fikcionalizmus

Noha az ersatzizmus a lewisi elmélethez képest a lehetséges világoknak egy jóval mérsékeltebb képét nyújtja, sokan még radikálisabban járnak el, és teljes mértékben tagadják a lehetséges világok létezését. Aki ebben az értelemben antirealista a lehetséges világok tekintetében az azt állítja, hogy a modális állításokat nem közvetlenül (LB1) és (LB2) segítségével kell megközelítenünk.

Mindazonáltal azt is figyelembe kell vennünk, hogy egy olyan elmélettel kell előállnunk, amely miközben nem kötelez el minket ontológiai értelemben lehetséges világok sokaságának létezésé mellett, elérhetővé teszi számunkra a lehetséges-világ beszédmód-

5 Az ersatzizmus (A) formájától lásd Bács–Kocsis 2011, 168–173. o., (B)-(D)-hez Tőzsér 2009, 190–202. o.

dot. Ilyen elmélet lenne a lehetséges-világ fikcionalizmus, melynek részletes kidolgozását nyújtja Rosen 1990.⁶

A lehetséges-világ fikcionalista, amikor előáll a saját elméletével, akkor azt egy hét-köznapinak nevezhető jelenségre hivatkozva teszi. Késég kívül gyakran hangszónak el olyan megjegyzések, mint

- (1) Luke Skywalker egy jedi lovag.

Feltehetően, aki már hallott Luke Skywalker-ról, az igaznak fogja tartani (1)-et. Mindazonáltal szó szerint értelemben (1) hamis, hiszen Luke nem létezik, és bármikor, amikor róla beszélünk, akkor koránsem gondolunk arra, hogy egy valós személyről teszünk enlíst. Az (1)-hez hasonló állításokat egész egyszerűen azért tartjuk igaznak, mert tisztában vagyunk azzal, hogy az egy kitalált történetben szerepel, és abban a történetben Luke valóban jedi lovag. Az *elhalasztott kontextus* miatt (1) valójában egy hiányos állítás, a megfelelő kiegészítés mellett pedig azt kapjuk, hogy

- (1*) *A Star Wars története szerint*, Luke Skywalker egy jedi lovag.

Az (1*)-ban a dőltrel szedett kifejezést nevezzük történet- vagy fikciós prefixumnak. Ez garantálja, hogy (1*) nem kötelez el minket ontológiai értelemben nem kívánatos entitások mellett.⁷ Ez a történet-prefixumok ama jellegzetességéből fakad, hogy azok non-faktuális, azaz egyfajta intenzionális operátorok. Általánosan megfogalmazva, legyen O egy tetszőleges operátor, ϕ pedig egy tetszőleges állítás: O -t abban az esetben mondjuk non-faktuálisnak, ha az $O\phi$ -ról ϕ -re történő következtetés nem érvényes.

Egyszerűen arról van szó, hogy (1) szó szerint értelemben hamis, mindazonáltal a történet-prefixummal kiegészítve már szó szerint igaz állítást kapunk, egy *történet-tartalmáról* szóló igaz állítást. A történet-prefixum mondhatni kicsorhítja a hatókörében található egzisztenciális kvantifikáció élet. Szlogenként akár azt is mondhatnánk, *a la* Quine, hogy míg *simpliciter* lenni annyi, mint egy kötött változó értékének lenni, addig egy *fiktio* szerint lenni annyi, mint egy (explicit vagy hallgatólagos) történet-prefixum hatókörében található kötött változó értékének lenni.

Ha értjük az ilyen jellegű történet-prefixumok működését, és belátjuk, hogy miképp lehet (1) igaz, miközben az az entitás, amiről az állításunk szól, nem létezik, akkor ezzel analóg módon mondhatjuk, hogy a lehetséges világok apparátusának felhasználásával tett állításainkat is pontosan így kívánjuk elemezni, és így ennek megfelelően kell értenünk őket.

6 *Terminológiai megjegyzés*: Rosen tanulmánya a „Modális fikcionalizmus” címet viseli és a szakirodalomban is így szokás az elméletre hivatkozni, azonban ahogy látni fogjuk a fejezet során, az itt tárgyalt álláspontot sokkal inkább a „lehetséges-világ fikcionalizmus” elnevezés fedi le.

7 Az ilyen jellegű prefixáló eljárás alapja Lewis 1978.

Ennél fogva (LVR) a lehetséges-világ fikcionalista szerint (1)-hez hasonlóan egy hiányos, *ily módon szó szerinti értelemben hamis állítás*, ám ha kiegészítjük a megfelelő történet-prefixummal (jelen esetben a fikcionalista prefixumával), akkor azt kapjuk, hogy

- (LVF) *A világok sokaságának hipotézise szerint*, van olyan lehetséges világ, amely tartalmaz beszélő szamarakat;⁸

ami pedig már szó szerint igaz, hiszen a világok sokaságának hipotézisét védelmezők szerint, van olyan világ, amely tartalmaz beszélő szamarakat. Érdemes lenne némiképp általánosabb szinten is megfogalmazni ezt az eljárást. Vegyünk egy tetszőleges ϕ modális állítást. A lehetséges-világ realista minden esetben a következő séma szerint fog eljárni:

- (S1) ϕ akkor és csak akkor, ha ϕ^* ,

ahol ϕ^* nem más, mint ϕ -nek a lehetséges világok terminusában megfogalmazott átirata. Ezzel szemben a fikcionalista csupán egy kibővített sémát fog elfogadni, ám azt minden esetben:

- (S2) ϕ akkor és csak akkor, ha *VS* szerint ϕ^* .

Jóllehet a 'VS szerint' prefixum beillesztésével elnyerjük a jogot arra, hogy anélkül használjunk fel a lehetséges-világ beszédmódot, hogy egyáltalán a vele járó ontológiai elkötetődéseket is vállalnánk, még tartozunk annak magyarázatával, hogy mi is pontosan a „világok sokaságának hipotézise”. A kérdés az, hogy a lehetséges-világ fikcionalista a versengő elméletek közül melyiket választja a saját fikciójának, amire később támaszkodik. Korábban a realista elméletek két típusát különböztettük el: Lewis és az erszatiszák elképzelését, ennek megfelelően pedig a fikcionalistának is ezek közül kell választania a saját fikciójának meghatározása során.

Rosen szerint a fikcionalistának a lehetséges-világok hipotéziséért a Lewis 1986-ban elmondottakhoz kell folyamodnia, ugyanis szerinte a genuin és ersatz realista vitában a genuin realizmus a nyertes, tekintve, hogy *ha* valamilyen entitásoknak be kellene tölteniük a lehetséges világok szerepét, akkor azoknak olyan konkrét világoknak kellene lenniük, mint a mi világunk, nem pedig absztrakt reprezentációknak. Ennek alapján a lewisi realizmus téziséért megfogalmazása és egyéb szükséges pontosítások fényében a 'VS szerint' operátor a GLVR tartalmára utal. Hogy pontosan körülhatárolja az alkalmazott fikció,

8 „A világok sokaságának hipotézise” rövidítéseként a későbbiekben „VS” szerepel.

9 A sémák a modális fogalmakra lebontva a következőképp festenek: „szükség szerint ϕ ”, akkor és csak akkor, ha VS szerint, minden világban ϕ ”, „lehetségesen ϕ ”, akkor és csak akkor, ha VS szerint valamely világban, ϕ ”.

Rosen olyan posztulátumokat vázol fel, amelyek GLVR ontológiai magját kívánják megragadni. Ehhez járul egy *encklopédia*, „ennek az univerzumnak az intuitívus jellegétől szóló nem-modális igazságok listájával.”¹⁰ Ez garantálja a fikció megfelelő gazdagságát és részletességét azt illetően, hogy „mi folyik az univerzumban?”.

Ez pedig azt is jelenti, hogy a fikcionalista az elemzési eljárások során a genuin lehetséges-világ realista munkájának gyümölcsét használja fel, vagyis a fikcionalistának nem kell újabb elemzési eljárásokba bocsátkoznia – mindazokra az állításokra, amelyeket GLVR képviselője igazként fogad el, a fikcionalista is rábólint, természetesen a saját (S₂) szerinti átlátásban.

3.1 LVF típusai

Mielőtt méltóan tennénk a fikcionalizmust, különbséget kell tennünk annak két típusa között, melyek közös magja a lewisi ontológia elutasításában áll.

Aki az úgynevezett *visszafojtott fikcionalizmust* védelmezi, az nem akar mást, mint „egy engedélyt” arra, hogy ide-oda mozoghasson a modális, és a világokra vonatkozó állítások között.¹¹ Egy ilyen pozíció teljes mértékben lefedi ez eddig tárgyalatakat, hiszen a lehetséges világokról szóló állításokat szó szerint hamisnak tartja, és egy fikcionalista operátor hatókörién belül próbálja értelmezni, ezzel megőrizve a több célra is hasznosnak bizonyult lehetséges-világ beszédmodort.

Azonban a visszafojtott fikcionalista itt meg is áll. Miközben elfogadja az objektív modális igazságok létét, fenntartja, hogy ezek *megnyitgatásán* hasznos eszköz ad a kezünkben a lehetséges világok szótára. Mindazonáltal azt illetően, hogy a modális állítások a lehetséges világokról szóló állításokból kifolyólag igazak, vagy épp fordítva, a visszafojtott fikcionalista a modalitásra helyezi hangsúlyt, és azt állítja, hogy az objektív modális igazságok élveznek előnyt. Az elképzelés védelmezője pusztán annyit szeretne elérni, hogy a nem kívánatos ontológiai elköteleződések nélkül állítsa a szolgáltatába a lehetséges-világ beszédmodort. Vagyis a visszafojtott fikcionalista bikonditionálisnak jobb oldala (VS szerint ϕ^*) pusztán egy *megnyitka* szerepet tölt be a modális diskurzus újszerű rekonstrukciója végett, a modális állítások közt fennálló logikai viszonyok könnyebb tisztázásának érdekében.

Ennél szemben az *erős fikcionalista* a modális állításokat a lehetséges világok történetéről szóló állítások segítségével kívánja elemezni és magyarázni. Szerinte a modális igazságok a VS tartalmától függenek, így módon a VS tartalmától szóló állítások segítségével kell értelmeznünk őket; ennek fényében pedig úgy tűnik, hogy eme álláspont kép-

viselői valóban erősebb igénytel lépnek fel, hiszen a modalitás egy elemzését kívánják nyújtani. Tehát az erős fikcionalista *szemantikai* szerepet szán az általános fikcionalista bikonditionális jobb oldalának és a VS szerint ϕ^* állítás segítségével adja meg a modális ϕ állítás igazságfelteletét.¹²

A visszafojtott fikcionalisták, figyelembe véve mérsékelt ambícióikat, a továbbiakban védelethez lesznek a felmerülő aggályokkal szemben. A fikcionalizmusnak ez a formája filozófiai értelemben nem túl izgalmas vagy érdekes, mivel nem áll szándékban elméletet alkotni, illetve kötelezettséget vállalni a modalitás tekintetében. Valójában a visszafojtott fikcionalizmus számos olyan elmélettel kompatibilis, amely nem a lehetséges világok terminusaiban képzelet el a modalitás elemzését.

Mivel mind az itt tárgyalt problémák, mind azok, amelyek most nem kerülnek elő, az elemzés módjából adódnak, valódi veszélyt pusztán az erős LVF számára jelentenek.¹³ Ha ezek a problémák tényleg olyan súlyosak, mint ahogy elsőre tűnnek, és nem adható rájuk megnyugtató válasz, vagy az túlságosan költségesnek bizonyul, akkor az erős LVF nem nyújtja a modalitás elemzésének egy járható útját.

3.2 A fikcionalista fikciójának ontológiája

A fikcionalista, a számos technikai¹⁴ problémán túl súlyos filozófiai nehézségekkel is szembe kell nézzen. A filozófiai jellegű problémák azt érintik, hogy még ha a fikcionalizmus minden egyes technikai részletét helyre is tesszük, felmerül a kérdés, hogy a fikcionalizmus valóban rendelkezik-e mindazzal az előnnyel, amit például a lehetséges világok egyéb elméleti magukénak vallhatnak.

Ha LVF érdemeit kívánjuk latolgatni, akkor érdemes közelebbről szemügyre venni az elmélet által mozgósított ontológiát. Rosen a fikcionalizmus egyik nagy erényének tartja, hogy az ontológiailag takarékos, így több szempontból sem jár a hétköznapi vélekedésünk robusztus felülvizsgálatával. A fikcionalista valóban nem feltételezi konkrét, a mi világunkhoz hasonló lehetséges világok sokaságának létezését (ellentétben Lewis-szal). Az ontológia akkor jelenthet problémát, amikor megpróbálunk számot adni az általunk felhasznált fikció ontológiai státuszáról: konkrét vagy absztrakt fikcióval dolgozunk?

Mivel az absztrakt fikciók elképzelése megoldást nyújt mindama problémákra, amelyekkel akkor kell szembenéznünk, ha a fikciót valamilyen konkrét kontingens entitásnak tekintenénk, a továbbiakban pusztán az előbbi álláspont bemutatására és kritikájára

¹² Az erős és visszafojtott verzió közötti különbségről lásd még Nolan–O’Leary-Hawthorne 1996.

¹³ Az erős LVF legfőbb problémáiról lásd Nolan 1997, 2011, 1.2. és 4. fejezetét.

¹⁴ Az ún. nemteljesítési problémáiról és primitív modalitásról lásd Rosen 1990, 7–8. szakasz és Nolan 2002, 81–88. LVF egyik legfőbb betételezést ponja az ún. Rosen–Brock ellenvetés, lásd Rosen 1993 és Brock 1993.

¹⁰ Rosen 1990, 335. o.

¹¹ Rosen 1990, 354. o.

tértek ki.¹⁵ Maga Rosen is ezt a lépést sugallja, amikor azt mondja, hogy „az absztrakt entitások iránti elköteleződés közel sem olyan súlyos, mint a realisták elköteleződése a lehetséges világok mellett. [...] A legtöbbünk eleve hisz a történetekben, elméletekben és a többiben [...]”¹⁶

Ha fikciónkat absztrakt tárgynak tekintjük, akkor feltehetően propozíciók halmaza-ként kellene kezelnünk. A propozíciók ontológiai státusza egy rendkívül kényes kérdés, mindazonáltal Lewis például azonosíthatja őket lehetséges világok halmazával; annak a propozíciónak, hogy vannak két hatvány, a világok egy olyan halmaza felel meg, amely csak és kizárólag azokat a világokat tartalmazza, amelyeknek részei közt két hatványukat „találunk”. Azonban a lehetséges-világ fikcionalista ezt nem teheti meg, hiszen nézetenek egyik központi eleme arra a meggyőződésére épül, miszerint nincsenek lehetséges világok – ha pedig a propozíciók lehetséges világok halmazai, akkor propozíciók sincsenek.

Ennél fogva, ha a fikcionalista a propozíciók felé kíván fordulni, akkor azokat saját jogukon létrehozó entitásoknak kell tekintenie, a létrezők egy speciális kategóriájának (nevezük ezeket *platonikus propozícióknak*). Ezen a ponton úgy tűnik, hogy Lewis máris nyilvánvaló előnyben van a fikcionalistával szemben, hiszen ő képes redukálni a propozíciókat, míg a fikcionalista bizonyos értelemben primitív és definiálatlan absztrakt tárgyakként tekint rájuk. Azonban ennél komolyabb problémával is szembe kell néznie a fikcionalistának.

3.3. Az erős platonikus LVF problémája

Ha a fikcionalista elfogadja a platonikus propozíciók létezését, akkor feltehetően azok halmazait is el kell fogadnia, hiszen fikciója is propozíciók egy speciális halmaza lesz. Mármint eme propozícióhalmazok között lesznek egészen különleges halmazok is, nevezetesen maximális, illetve konzisztens halmazok. Ha pedig a fikcionalista hisz a maximális és konzisztens propozícióhalmazok létezésében, illetve a modalitás magyarázata során is ezekre támaszkodik, akkor ahogy Nolan 1997 fogalmaz, nehéz belátni, hogy mi is a különbség a korábban említett eszatzizmus és az erős LVF között, és így a fikcionalizmus meg sem érdemli nevét, hisz nem más, mint az eszatzizmus egy álcázott formája.

Természetesen Nolan problémafelvetése ennél árnyaltabb, ám ahhoz, hogy lássuk az itt meghúzódó nehézséget, érdemes lenne a rá adott válasszal is tisztában lennünk. A legutóbbi reakció Richard Woodward nevéhez kötődik (Woodward 2011, 544-548. o.), akinek választát több részre bonthatjuk, és ennek megfelelően a kritika is többreüt lesz.¹⁷

¹⁵ A konkrét fikciók kritikájához ld. Nolan 1997 és Woodward 2011.

¹⁶ Rosen 1990, 338. o.

¹⁷ Egy alternatív választást lásd Kim 2005, 124–125. o. Kim mellel egy korábban említett ontológiai dilemma konkrétista ágát védelmezi.

(1) Woodward arra próbál rámutatni, hogy noha az eszatzizmus és az erős LVF ontológiája hasonló, alapvető különbségeket fedezhetünk fel a két nézet között. A fikcionalista elfogadja a propozícióhalmazok létezését, ám ezekre a fikciók tartalmaként tekint, mi több, a lehetséges világokra úgy gondol, mint amelyek fikcionális entitások, amelyek pusztán a fikció szerint léteznek, és az elemzési során a 'VS szerint...' állításokra támaszkodik.

Az eszatzista ennél erősebb állítást tesz, hiszen nem pusztán elfogadja az absztrakt entitások létezését, hanem ezeket azonosítja is a lehetséges világokkal. Vagyis az eszatzista egy lehetséges-világ realista, következtetésképp a modális állítások igazságfeltételét is a lehetséges világok felett kvantifikáló állításokban adja meg. Így módon mivel LVF képviselői antirealisták és nem kvantifikálnak közvetlenül a világok felett, a két elmélet nem csik egybe, antirealistaként pedig a fikcionalizmust kell előnyben részesítenünk.

(V1) Feltehetően a legtöbbünk nem tekinti a lehetséges-világ fikcionalizmus álláspontját a lehetséges világok egy realista megközelítésének, tehát úgy tűnik, egyetértünk Woodward érvelésével. Azonban egy másik nézőpontból mégiscsak rávilágíthatunk a fikcionalizmus és az eszatzizmus közti erőteljes hasonlóságra – rámutathatunk, hogy nem a fikcionalizmus a realizmus egy álcázott formája, hanem épp fordítva, az eszatzizmus az antirealizmus egy speciális álcázott formája. Ehhez fel kell elevenítenünk a két elmélet mögött húzódozó motivációkat. Mind a fikcionalisták, mind pedig az eszatzisták hihetetlennek találják Lewis ontológiáját, és ezért a modalitás egy olyan elméletének a kidolgozására tesznek kísérletet, amely a lehetséges-világ beszédmód megtartásával, ám a lewisi ontológia elfogadása nélkül képes a modális állítások elemzésére. Való igaz, hogy a cél elérése érdekében a két nézet eszközei különböznek, ám a kérdés az, hogy ez vajon pusztán technikai, vagy szubsztantív különbség.

Egyszerűen azt állítani, hogy az eszatzizmus világok felett kvantifikál, tehát realista, míg a fikcionalistára épp az ellenkezője igaz, nem más, mint valamilyen üres realizmust védelmezni a lehetséges világok tekintetében.¹⁸ Az üres realizmus azt jelentené, hogy először egyezésre jutunk a lehetséges világok létezését illetően, majd ez után tesszük fel a természetüket illető kérdéseinket. Azonban nagyon sok esetben nem ez a helyzet. Ha nem mondjuk meg, hogy mi értünk a „lehetséges világok” kifejezésen és végül arra jutunk, hogy a lehetséges világok nem mások, mint két asztalok, akkor a legtöbbünktől kiderülne, hogy valójában lehetséges-világ realisták vagyunk, ami meglehetősen furcsa lenne ilyen formában.

Következésképp a továbbiakban Lewist tekintem a *par excellence* lehetséges-világ realistának, aki világokon *simpliciter* világokat ért, ahhoz hasonló tárgyakat, mint amelyekkel ismertségben állunk. Ha a realista kiindulópontunk Lewis, akkor azt kellene mondanunk, hogy mind a fikcionalizmus, mind pedig az eszatzizmus antirealista pozíciók.

¹⁸ Az „üres realizmus” kifejezés Demeter Tamástól származik. (Demeter 2007.)

Természetesen bevett eljárás az ersatzizmust a realizmus egy formájának tekinteni, ám az átfogó taxonómiák jobb esetben is mindig vitathatóak. Maga Lewis is látszólag, valóban ehhez egészen hasonlóan járassal, amikor azt állítja, hogy „hiba lenne azt mondani, hogy az ersatz modális realista és én legalább annyiban egyetértünk, hogy lehetséges világok léteznek, és pusztán abban tér el a véleményünk, hogy ezek a világok vajon absztrakta vagy konkrétak.”¹⁹ Ahogy említettem, Rosen (1990, 329. o.) szerint is, ha valaminek be kell töltenie a lehetséges világok szerepét, akkor azoknak Lewis konkrét világainak kell lenniük.

Woodward (2011, 544. o. és 9. lábjegyzet) is látja ennek a „ki-kicsoda” besorolásnak a nehézségét, amikor azt mondja, hogy senki sem tekintette Lewist ersatzistának, amikor azt mondja, hogy hisz a propozícióhalmazok létezésében. Ennek oka úgy vélem abban keresendő, hogy Lewis a propozíciókat konkrét lehetséges világokkal azonosítja, azokra vezeti vissza, ha pedig ezt a gondolatmenetet követjük, akkor azt kellene mondanunk, hogy az ersatzista nem lehetséges-világ realista, amikor azt mondja, hogy hisz a lehetséges világok létezésében, hiszen a lehetséges világokat propozíciókkal azonosítja, azokra vezeti vissza. Vagyis, ha Lewist tekintjük a realistának és elutasítjuk az üres realizmust, akkor azt kellene mondanunk, hogy mind a fikcionalista, mind pedig az ersatzista antirealista, a kérdés pedig az, hogy melyik elképzelés bír több teoretikus előnnyel. Ám még ha nem is akarjuk elfogadni ezt a konklúziót és ragaszkodunk a sztenderd felosztáshoz – vagyis, hogy az ersatzizmus egyfajta bővértü realizmus, míg a fikcionalizmus bővértü antirealizmus –, akkor is látni fogjuk, hogy jó indokaink vannak azt mondani, hogy az ersatzizmust kell előnyben részesítenünk az erős lehetséges-világ fikcionalizmussal szemben, ha a modalitást a lehetséges-világ beszédmód segítségével kívánjuk elemezni.

(2) Woodward a fikcionalizmust az ersatzizmus egy speciális fajtájával, a *nyelvi ersatzizmussal* veti össze. A nyelvi ersatzizmus a lehetséges világokat mondatok (vagy mondatrészletek) maximális és konzisztens halmazaira vezeti vissza. A nyelvi ersatzizmus Lewisi kritikája (részben) arra épül, hogy az nem képes az összes lehetséges kifejezésre, vagyis egyenre a kifejezőerejre. Eme probléma fő forrása, hogy az ersatzista nyelve nem elég gazdag ahhoz, hogy megfelelő módon reprezentálhassa a nem-aktuális individuumokat és tulajdonságokat (ezeket nevezik a mi világunk tekintetében vett *idegen* individuumoknak és tulajdonságoknak).²⁰

Lewis számára ez nem probléma, hiszen a nem-aktuális lehetséges világok létezésének elfogadása révén képes *pusztán* lehetséges, idegen individuumok és tulajdonságok felét is kvantifikálni. Mivel a fikcionalista eljárása a lewisi elméletre és nyelvre épül, szintén képes lesz az összes lehetséges reprezentálására a fikcionalista bikondicionálisok

segítségével. Ez pedig azt jelenti, hogy a nyelvi ersatzizmussal szemben a fikcionalizmus nem szenved a kifejezőerő problémájáról, tehát a két elmélet nem esik egybe, mi több, a fikcionalizmust kell előnyben részesítenünk.

Azonban a történet itt nem ér véget. Ted Sider eljárásával (Sider 2002) a nyelvi ersatzizmus kifejezőerejét egy szintre hozhatjuk a fikcionalizmussal, következtetésképp a közöttük lévő különbség is elenyészik. A nyelvi ersatzizmus kifejezőerejének növelése érdekében Sider a következőket mondja: „A világ-beszéd redukálása során hátrahagyom az ersatz világokat és individuumokat, helyetül pedig egy szinguláris »ersatz pluriverzum«-ot használok, egy olyan *szinguláris absztrakt* entitást, amely egyszerre reprezentálja a lehetséges világok és individuumok totalitását.”²¹ Vagyis a lehetségek reprezentálása során Sider mindig egy *pluriverzum mondatra* támaszkodik, mely mondat egyszerre írja le az összes világot, ahelyett hogy azokat elszigetelve kezelhénk, a modális állítások igazágfeltételeit pedig eme mondat segítségével definiálja úgy, hogy az a modális állítás igaz, amelynél az összes pluriverzum mondat *szertint* igaz.

Ez azzal az előnnyel jár, hogy Lewis-hoz hasonlóan Sider is egyszerre tudja megragadni az összes világot az összes individuummal együtt, ezáltal minden olyan állítás felírására képes, amelyre szükség van az összes lehetséges reprezentálásához. Mindezek fényében úgy tűnik, hogy a fikcionalizmus elveszti a kifejezőerejéből fakadó előnyét a nyelvi ersatzizmussal szemben, hiszen a Sider-féle nyelvi ersatzizmus ugyanolyan jó kifejezőerővel bír, mint a lewisi és a roseni elmélet.

Azonban Woodward úgy érvel, hogy ez épp a fikcionalizmus malmára hajítja a vizet, hiszen Sider megoldása technikailag analóg a fikcionalizmussal. Mindkét elmélet úgy interpretálja a világokról (és modalitásokról) szóló állításokat, hogy mi igaz egy szinguláris entitás szerint – ez az entitás Sider esetében egy pluriverzum mondat, Rosen esetében ez a fikcionalista fikciója. Abból kifolyólag pedig, hogy a világok feletti kvantifikáló mondatok Rosen felfogásában a 'VS szerint' operátor, Sider koncepciójában pedig az 'Ez-és-ez a pluriverzum mondat szerint' prefixum hatókörébe esnek, egyik elmélet sem kvantifikál közvetlenül lehetséges világok feletti (és így Sider elmélete koránsem ersatzizmus). Vagyis Woodward arra próbál rámutatni, hogy a korábban gyengének ítélt nyelvi ersatzizmus kifejezőerejének növelése pusztán egy olyan elmélet segítségével vihető véghez, amely szerint kezelhető a „fikcionalizmus egy formájaként”.

(V2) Ezen a ponton egyetértünk Woodward-dal, azonban meg kell jegyeznünk, hogy Sider nem csak az ersatzizmusról, hanem a fikcionalizmusról is elhatárolja elképzelését mikor megjegyzi, hogy

Ha továbbra is szükségünk van az implicit igaz-a-fikcióban [primitívumra], akkor a fikcionalizmus több elköteleződéssel jár az ideológiában, mint a pluriverzum nézet,

¹⁹ Lewis 1986, 140. o.

²⁰ A probléma részleteiről lásd Lewis 1986, 3.2. alfejezetét, illetve Bács-Kocsis 2011, II.1.

mely csak a modalitást igényli. Másrésztől, ha a fikciót teljes részletességgel ki tudnánk fejteni, akkor a fikcionalizmus egybeolvadna a pluriverzum nézetével. Így módon, amíg nem oldjuk fel a két nézet közti különbséget, jó indokaink vannak arra, hogy az ersatz pluriverzum elméletet részessítsük előnyben a fikcionalizmussal szemben.²²

Ezt a pontot Woodward (2011, 547. o.) is megemlíti, azonban nem tulajdonít neki jelentőséget. Azonban úgy tűnik, a dolgok épp ezen fordítanak meg Sider tekintetében, hiszen egyértelműen kijelentni, hogy elmélete jobban teljesít, mint a fikcionalizmus mivel kevesebb elköteleződéssel jár az ideológiában. Ez pedig azt sugallja, hogy Woodward a saját érvelése alatt vágja a fát a nyelvi ersatzizmus és Sider beemelésével.

Mindazonáltal az erős LVF a propozícióersatzizmussal is összehasonlítható, vagyis azzal a nézetrel, amely azt állítja, hogy lehetséges világok léteznek (vagyis kvantifikál felértük), ám azokat redukálhatóan tartja propozíciók speciális halmazainak. Noha az ersatzizmus eme formája sem mentes a problémáktól, Adams 1974 és van Inwagen 1986, akik a lewisi terminológia szerint máigkus ersatzisták a propozíciók ontológiájára támaszkodva, nem szenvednek a kifejezőerő ama problémájától, amivel a nyelvi ersatzizmusnak szembe kellett néznie.²³ Ráadásul, ha a nyelvi ersatzizmus mondatokkal (vagy mondat típusokkal) operál, akkor úgy tűnik, hogy a fikcionalizmust a propozícióersatzizmussal kell párhuzamba állítanunk és összehasonlítanunk. A két elmélet közül egyik sem fogadja el a konkrét nem-aktuális lehetséges világok sokaságának létezését, helyettük speciális absztrakt entitásokat posztulálnak. Azzal azonban, hogy a propozícióersatzista *közvetlenül* eme propozícióhalmazok felét kvantifikál, egy jóval közvetlenebb és egyszerűbb elméletet biztosít a számunkra a modalitás kapcsán.²⁴

Az ersatzizmussal szemben felhozott ellenvetések részben arra épülnek, hogy az nem képes a modalitás *reduktíójára*, azaz nem képes a modális állításokat nem modálisakra visszavezetni. Azonban a fikcionalista szintén szembe kell nézzen a primitív modalitás kihívásával. Felmerül a kérdés, hogy mit is kellene pontosan értenünk azon, hogy a 'VS szerint, *P*'? Rosen szerint a következőképp magyarázhatjuk a fikcionalista operátorát: „*Hia VS igaz volna, akkor P igaz lenne; Hia VS-t feltehetezük, P következik; Lehetetlen lenne VS számára, hogy anélkül legyen igaz, hogy P is igaz.* [...] A probléma pedig az, hogy a kulcsfogalom mindegyik esetben egy nyilvánvalóan modális kifejezés.”²⁵

22 Sider 2002, 315. o. (Zárójeltes megjegyzés tőlem.)

23 Az ún. máigklus ersatzizmus kritikájától lásd Lewis 1986. 3.4. fejezetét, egy megegyező választást pedig van Inwagen 1986 szolgálhat alapul. Maga Nolan is könyve egy későbbi fejezetében azt állítja, hogy a propozíciókkal operáló LVF-hez hasonlóan a máigklus ersatzizmus is mentes a kifejezőerő problémájától. Ld. Nolan 2002, 108. o.

24 Ebből kifolyólag lehetségesvilág-szemantikát is egyszerűbben tud művelni. Vö. Divers 1995.
25 Rosen 1990, 344. o. (Kiemelés az eredetiben.)

Ezek a példák egyrésztől nem szolgáltattnak számunkra precíz definíciót a fikcionalista operátorra kapcsán, azonban ami nagyobb gondot jelent – ahogy Rosen is említi –, az az, hogy *csak* a magyarázatok egytől-egyig *modális* fogalmakra támaszkodnak, ami ahhoz vezet, hogy a fikcionalista vagy primitív modális fogalmakkal ad egy kvázi-definíciót a 'VS szerint' operátorra, vagy pedig magát az operátort tekintti egy primitív, definiálatlan modális operátornak. Ha ezt tesszük, akkor úgy tűnik, hogy szintén elenyésző lesz a különbség az ersatzizmus és a fikcionalizmus között, hiszen mindkét megközelítés a primitív modalitás elfogadására épül.

Mindazonáltal a fikcionalista rosszabb helyzetben van, ugyanis míg az ersatzista egy explicit modális fogalmat vesz primitívnek (mondjuk a lehetségesesség vagy a konzisztencia fogalmát), melyet azután számos példán keresztül próbál megvilágítani és érthetővé tenni, addig a fikcionalista primitívumával kapcsolatban van valami mélységesen nem kielégítő. Egész egyszerűen az nem érződik primitívnek, hogy egy adott fikció szerint ez-és-ez a helyzet. A fikcióbeli igazság egy olyan jelenségnek tűnik, amivel el kellene tudnunk számolni, ahogy azt a realisták (az ersatzistákkal együtt) meg is teszik.²⁶

4. Összegzés

Miközben a lehetséges-világ fikcionalizmus a lehetséges világok egy gyümölcsöző megközelítésének tűnt – és a visszalógott verzió továbbra is alapul szolgálhat a lehetséges-világ diskurzus megfeldolgozó rekonstrukciójához –, ha modalitás elméletként gondolunk rá, és az erős olvasatát vesszük, akkor számos problémába ütközünk. Tanulmányomban egy olyan nehézséget kívántam bemutatni, amely meglehetősen perifériára szorult a kortárs diskurzusokban, miközben úgy tűnik, hogy valódi fenyegetést jelent az elmélet számára.

Ennek oka, hogy a Nolan által felvetett problémára adott woodwardi válasz korántsem megegyező. Woodward egy lapon említi az ersatzizmust a lewisi genuin realizmus-sal, és az ersatzisták ontológiája és metodológiája alapján próbálja meg az elképzelést elhárítani a fikcionalizmustól. Gondolamencetébe több kétséges elemet is beépít, és noha ez által egy retorikailag jól fűszert argumentációt kapunk, jóval részletesebben kell megvizsgálnunk az ersatzizmus adott típusait, illetve az ersatzizmus és fikcionalizmus végső soron közel sem olyan mély, mint ahogy azt Woodward hangsúlyozza. Ha pedig az erős platonikus fikcionalizmust a propozícióersatzizmussal vetjük össze (vagy a Sider-féle nem-ammyra-ersatzizmussal), akkor úgy tűnik, hogy a fikcionalizmus elbukik. Va-

26 Lewis szerint az *φ* fikcióban *q* akkor és csak akkor igaz, ha *φ* igaz az *f* fikció által meghatározott lehetséges világok mindegyikében (Lewis 1978). Azonban ez nem járható út LVF vételemezőjünk, mivel nem hisz a lehetséges világokban. Azonban az ersatzista bármikor alkalmazhatja Lewis elemzését. Sider szintén abból meríti ideológiai erejét, hogy nem kell a problémás 'VS szerint' operátorra támaszkodnia.

egyis, ha a lehetséges-világ beszédmód segítségével kívánjuk elemezni a modalitást, akkor úgy tűnik, hogy az ersatzizmus propozíciókkal operáló verziója több teoretikus előnyével jár, mint az erős lehetséges-világ fikcionalizmus.

Felhasznált irodalom

- Adams, Robert M. 1974, „Theories of Actuality,” *Noûs* 8, 211–31. o.
- Bács Gábor–Kocsis László 2011, „Lewis a világok sokaságáról,” *Magyar Filozófiai Szemle* 4, 153–177. o.
- Broek, Stuart 1993, „Modal Fictionalism: A Response to Rosen,” *Mind* Vol. 102, No. 405, 147–150. o.
- Demeter Tamás 2007, „A mentális realizmus két fajtája,” *Magyar Pszichológiai Szemle* 62. évf. 2. szám, 215–237. o.
- Divers, John 1995, „Modal fictionalism cannot deliver possible world semantics,” *Analysis* Vol. 55, No. 2, 81–88. o.
- Huoranszki Ferenc 2001, *Modern metafizika*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Kim, Seahwa 2005, „Modal Fictionalism and Analysis,” In Kaldeton, Mark Eli (szerk.), *Fictionalism in Metaphysics*. Oxford University Press, New York, 116–133. o.
- Kripke, Saul 1959, „A Completeness Theorem in Modal Logic,” *Journal of Symbolic Logic* Vol. 24, No. 1, 1–14. o.
- Kripke, Saul 2007, *Megnevezés és szükségesszerűség*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Lewis, David 1978, „Truth in a Fiction,” *American Philosophical Quarterly* Vol. 15, No. 1, 37–46. o.
- Lewis, David 1986, *On the Plurality of Worlds*. Basil Blackwell, Oxford.
- Lewis, David 2004a, „Lehetséges világok,” In Farkas Katalin–Huoranszki Ferenc (szerk.), *Modern metafizikai tanulmányok*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 91–98. o.
- Lewis, David 2004b, „Okság,” In Farkas Katalin–Huoranszki Ferenc (szerk.), *Modern metafizikai tanulmányok*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 151–164. o.
- Nolan, Daniel–O’Leary-Hawthorne, John 1996, „Reflexive fictionalisms,” *Analysis* 56, 26–32. o.
- Nolan, Daniel 1997, „Three Problems for ‘Strong’ Modal Fictionalism,” *Philosophical Studies* 87, 259–275. o.
- Nolan, Daniel 2002, *Topics in the philosophy of possible worlds*. Routledge, New York.
- Plantinga, Alvin 1974, *The Nature of Necessity*. Oxford University Press, New York.
- Quine, Willard V. O. 2002, „Arról, hogy mi van,” In uő, *A tapasztalattól a tudományig*. Osiris Kiadó, Budapest, 115–135. o.
- Rosen, Gideon 1990, „Modal fictionalism,” *Mind* 99, 327–354. o.
- Rosen, Gideon 1993, „A Problem for Fictionalism about Possible Worlds,” *Analysis* Vol. 53, No. 2, 71–81. o.

- Sider, Theodore 2002, „The Ersatz Pluriverse,” *Journal of Philosophy* Vol. 99 No. 6, 279–315. o.
- Tőzsér János 2009, *Metafizika*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Van Inwagen, Peter 1986, „Two concepts of possible worlds,” *Midwest Studies in Philosophy* 11, 185–213. o.
- Woodward, Richard 2011, „Is Modal Fictionalism Artificial?” *Pacific Philosophical Quarterly* 92, 535–550. o.